

HAT KISEBB TANULMÁNY, KIEGÉSZÍTÉS KULTSÁR ISTVÁN (1760–1828) MUNKÁSSÁGÁHOZ

A szöveget ellenőrizte: Hidvégi Violetta történész, levéltáros

Váczy János: Kultsár István¹

Az újabb nemzedék megfélelkezni látszik gyakran az oly emberek hatásáról, akik nem teremtettek valami kiváló költői vagy másnemű irodalomtörténeti művet, de akik más téren lankadatlan, csüggedetlen kitartással szolgálták a nemzetiség ügyét; s akiknek hatása inkább csak életükben volt feltűnő, érezhető és áldásos. Az ily emberek működése nagyon hasonlít a színész működéséhez, aki egy estén valódi műélvezetben részesíti a közönséget, de ki csak – mint Petőfi mondá – a jelenre számolhat, mert a jövőhöz semmi köze nincsen. (...)

Nekünk már régebben feltűnt az a mostoha bánásmód, amelyben az újabb nemzedék irodalmi és társadalmi küzdelmeink egy-egy előharcosát részesíti: de irodalmi állapotaink szűk körűsége miatt lehetetlen volt mindeddig egy oly férfiú működéséről megemlékezni, akinek élete nem volt zajos sikerekben, sem regényes kalandokban, de aki sokkal érezhetőbb hatást gyakorolt a magyarság fejlődésére, mint sokan azok közül, kik iránt a nagyközönség könnyen kimagyarázható okokból, élénkebb érdeklődést s rokonszenvet mutat. (...)

A jelen század történelmének évlapjain fényes betűkkel vannak följegyezve amaz áldozatra kész hazafiak, kik nagybecsű adományaikkal élesztették, táplálták, sokszor éppen újból teremtették azt a mélyre ható szellemi mozgalmat, mely biztos utat mutatott a már-már elcsenevészö nemzeti erőnek. Festetics György gróf, Marczibányi István és a két nagy Széchenyi remek példával jártak elől. Ezek valamennyien ősrégi család sarjai, rangra és befolyásra egyformán kiválók. Másokat a szellem azon tulajdonai tüntettek ki, amelyek minden osztályú emberek tiszteletét és nagyrabecsülését kivívták. (...)

De volt egy magyar hazafi, Kultsár István, ki se amazok vagyonszerű előnyeivel, se emezek szellemi fönségével nem dicsekedhetett, hatása mégis érezhető nemzetünk fejlődésében. (...) Jól értett ahhoz, mint kell az emberekre, fiatalokra és idősbekre egyformán hatást gyakorolni, mint kell valamely eszmét megkedveltetni, s mint kell annak híveket szerezni. Tudta, mint kell a nemzeti önértéket fölkelteni, ébren tartani, magasztalni, vagy kissé hízelegni is neki a körülmények szerint. Tudta mikor kell pártolni valami ügyet, s lelkesülve és lelkesítve, adva és kérve, példát mutatva és másokat hasonlóra ösztönözve egy egész csoportot vont maga után, mintha vezére lett volna. Oly ügyek iránt buzgólkodott, melyek a nemzet haladásával szoros kapcsolatban voltak. Szerkesztő és író volt, pártolta az ébredező színészetet s küzdött felvirágzásáért mint szerkesztő, mint megyei bizottsági tag, s mint magánember. Néhány évig meg éppen az élére állt, mint igazgató, s szóval és tollal, szívességgel és áldozatkészséggel mindig ott segített, hol a szükség legégetőbbnek mutatkozott. (...)

Korán fölbredt történelmi érzéke a múlt iránt, melynek kincseit gyűjtögetni kezdé. Nagy ismeretsége volt költőkkel és tudósokkal egyaránt. S a költőket és tudósokat szívesen vezette be azokhoz az előkelő családokhoz, melyekhez ő a Festetics család útján bejáratos volt. (...)

¹ Figyelő, 1887. 270–283. old.

Kultsárt, mint irodalmunk akkori képviselőit a nyelv és ezzel együtt a nemzetiség fejlesztése ösztönözte. Ez az eszme annyira szívében feküdt, mintha egymaga lett volna hivatva századok mulasztásait pótolni. „Nagy meglepéssel fogom azt az örömet érezni – írja, hogy ezen Nemzeti Újságom által a hazafiúi érzés terjesztésének és a nemzeti lélek föllevenítésének édes hazámban eszköze lehettem.”

Ez az ő programja. Nem mondja, hogy melyik párt érdekeit szolgálja. Az egész hazáét, kivétel nélkül. (...) Programjával fölkeres minden tudóst, költőt, táblabírót és főurat. (...)

Érdekes a régi lapokban, hogy a szerkesztő beköszöntőjében mindig elmondja, melyik dialektushoz tartja magát. Rát Mátyás a Tisza melléki dialektus szerint írt, vegyítve a dunaival és erdélyivel. Szacs vay inkább a székely dialektushoz tartá magát. Kultsár legtapintatosabban jár el. Ő egyiket sem követi szigorúan. Mindegyikből vegyít valamit hírlapjába, mely csakugyan méltó öse a most már összeolvasztott irodalmi nyelvnek. (...)

Nemcsak Kultsár tekinté lapja jövedelmét oly közpénznek, melyet hazafias célokra kell áldozni, hanem Görög és Kerekes, Szacs vay és Pánczél, meg Péczeli is. Pályadíjakat tűznek ki részint grammatikára, részint más nyelvtani kérdések megoldására, vagy irodalmi művekre. Pártolják a fejlődő magyar színészetet, s izgatnak egy magyar tudós társaság felállítása ügyében. (...)

Kultsár lapja nemcsak alakjára (amennyiben már negyedrébten jelent meg), de tartalmára is különbözik a többi lapoktól, kivált az első pár évben. Gondosabb szerkesztő, mint akár Rát, akár Pánczél. Az ő lapja mindig egyforma beosztású. Elöl vannak a kinevezések és az uralkodóházat illető közlemények. Utána az egyes városok újdonságai következnek. Aztán bizonyos betegségekre gyógyszerert javasol a szerkesztő, a Toldalék pedig egy verset vagy installációkor mondott beszédet tartalmaz.

Megesik, hogy Kultsár saját egészségi állapotáról is tudósítja a közönséget. Egy alkalommal váltólázban feküdt, s jóízű humorral panasolta, hogy mennyien járnak hozzá, s mindenki orvosságot ajánl, mert semmi sincs a világon több, mint orvos. Leghelyesebb úton járt az a látogatója, aki jó bort ajánlott a hideglelés ellen. Ezt szeretné is ő, de méregdrága. Néhány évvel az ezelőtt garason adtak olyan bort, amely most 20, 24, sőt 30 krajcár is. Azért szomjas olvasói sóhajtsanak föl vele:

Csak a borisszák is a Te teremted
Istenem! ügyel rá szent gondviselésed.
Könyörült hát a sok szomjas szegényeken,
Adjál bő szüretet Budán s más helyeken,
Uram! A szőlőlé vidítja a szívet,
Vidíts hát meg avval minden magyar hívet,
Ha húsz krajcáros bor két krajcáros lészen,
Áldásod ezreket boldogokká téssen.

Mikor 1808-ban Hazai és Külföldi Tudósításokká változik e lap: sokkal többet foglalkozik a külfölddel, mint a hazával. Amazokat, jobbra német lapok útján, elég bőven ismerteti, emerről már csak alig 10 sorba szorítja össze tudósításait. (...)

Kultsár lapja volt jó soká az egyetlen magyar hírlap, mely itt benn, a hazában jelent meg, de magyarországi híreit többnyire ez is a Pressburger Zeitungból vette.

Mind emellett nem kicsinyeljük úttörőink érdemeit. Különösen Kultsár lapja abban a korban igen fontos szolgálatokat tett. Mikor mindennemű viszonyainkban bizonyos dermedtség, élettelenség látszott: Kultsár lapja volt az egyedüli közlöny, amely megengedett eszközökkel mindig melegen ápolta a nemzetiséget. Amennyire a cenzúra szigorától lehetett, erélyesen küzdött nyelvünk, irodalmunk és színészetünk fejlesztéséért. Sok félreértéssel s

gyanúsítással találkozott. Maga mondja, hogy csak erős hazaszeretete nyújtott némi kárpótlást a szerkesztéssel járó fáradtságokért. (...)

Ez az erős hazaszeretet, mely minden működésének fő rugója, más téren is élénken nyilatkozott. Majdnem olyan erős lelkesüléssel csüngött nemzetén, mint Horvát István barátja, kitől nem is annyira hazafi érzésben, mint inkább tehetségben különbözött. Ez akkor a nemzeti becsület erélyes védőjének hírében állt, de Kultsár mozgalmasabb természetű volt. Amaz legjobban értette akkor a nyelv történetét, óriási adatot összehalmozott, emez legjobban igyekezett azokat nyilvánosságra hozni. (...)

Volt tanítványait mindig figyelemmel kísérte, s élénken érdeklődött sorsuk iránt. Különösen pedig a fiatalabb költőket, írókat és színészeket vette pártfogásába. (...) Pesti lakos korában nyílt házat tartott, s oda szívesen látott minden magyar költőt és író. (...) Túláradó bizalmát és vérmes reményeit barátai mérsékeltek, de erős hazaszeretetét és nemzetiségi érzelmét semmi sem volt képes megbénítani. (...)

Ha valamit ki akart vinni, sohasem sajnálta a fáradságot. Még kérést sem várt, önmagától ment a magasabb állásúak segélyét, pártfogását, vagy tanácsát kieszközölni. Közlékeny és leereszkedő volt, s a gögnek vagy hiúságnak még csak színe sem látszott rajta, habár a magyar önérzete és nemes büszkesége ő benne sem hiányzott.

Kultsárnak azonban nemcsak ebben volt hatása. A fiatal írókat anyagilag is segélyezte. Műveikre kiadót keresett, s ha más nem akadt, maga adta ki, vagy egymaga több példányra előfizetett. Csokonai Tavaszából 10 példányt rendelt meg. Előfizetők toborzásához senki sem értett jobban nála. Annyi rábeszélési tehetséggel és meggyőző erővel bírt, amennyivel korában senki. (...) Politikával nem foglalkozott, és nem is szeretett róla beszélni. A tudósokat is inkább csak azért pártolja, hogy a nemzeti nyelv kiművelésével foglalkoztak. Ez volt az ő törekvésének középpontja. Ezért tűzött ki maga is pályadíjakat s nyert meg néhány tehetősebb arisztokratát hasonló célra. (...)

A színészeknek nemcsak pártfogójuk volt mindvégig, hanem valódi atyjuk, aki gondoskodott mindennemű szükségletükről. Valószínűleg azt tartotta a legnagyobb szégyenfeltnak a nemzet jellemén, hogy míg a német színészet él és virágzik a magyar fővárosban (ő már így nevezi Pestet), addig a magyar még mindig a kezdetnél van. (...)

Buzgalma napról-napra fokozódott. A színészetet úgy tekintette, mint a nyelvművelés egyik leghatalmasabb eszközét és semmi sem volt benne amaz elfogultságból, mely a színészek ellen még a közelmúltban is mutatkozott. Tökéletesen osztozott jókedvükben vagy bánatukban; szívesen látta őket saját házában úgy, mint az írókat. Itt is oly kitartó, sőt kitartóbb, fáradhatatlanabb, önfeláldozóbb volt, mint amilyennek, mint a fiatal írók pártfogóját láttuk. (...)

*

Sörös Pongrác: Egy és más Kultsár Istvánról ²

Ma nem igen emlegetjük, de a maga idejében irodalmi életünknek nagyon is számottevő alakja volt Kultsár István, s hatása már csak azon irodalmi szimpóziumok folytán, melyek lakásán voltak s azon eszmecserék miatt, melyeket az ilyen alkalmakkor nála összegyülekezett írók folytattak, főleg a nyelv kérdésben igen jelentős volt. Hogy egyéb érdemeit nem említve, városunk mit köszönhet neki, nem szükséges különösebben hangsúlyoznunk: gazdag könyvtára, melyet megyei könyvtár alapjául adományozott szülővárosának, elég beszédes tanú.

² Komáromi Újság, 1908. 2. sz.

Ez a kegyeletes kapocs, mely Komárom és Kultsár közt volt és létesült, érthetővé teszi, hogy róla olyan apróságok is megragadták figyelmemet, amilyeneket tőlünk távolabb eső írónál közömbös szemmel nézünk. (...)

Kultsár a rendbe történt beöltöztetések, mint bencés, Farkas nevet kapott. Az újoncét, a noviciátust, Pannonhalmán töltötte, majd a bölcséleti tanfolyamra a tihanyi apátságban elhelyezett rendi iskolába ment. Ha a tihanyi apátságnak az ezen időből való számadáskönyveit, melyeket a pannonhalmi levéltárban őriznek, végigfutjuk, néhányszor a Volfgangus testvérnek, azaz Kultsár Farkasnak vett, kiutalt dolgokkal is találkozunk bennük. Így már 1780. február 15-én bejegyezték, hogy csuklyát kapott, majd azután 1782. június 4-éig egymás után jönnek a különböző ruhaneműek, nyári harisnyák, házi sapka, fehérenmű, téli reverenda meg skapuláré, flanel alsó ingek, cingulum, alsó ing, papucsek, nyári reverenda, cipő, kalap stb., mert a növendékek, csak úgy, mint a már áldozópappá szentelt rendtársaik, mindent természetben kaptak.

Kultsár persze nem egyedül volt Tihanyban, hanem még hat társával egyetemben tanulta a bölcséletet (...).

*

Nagydiósi Gézáné: Kultsár István (1760–1828)³

„Talentuma és ízlése kevés, tudománya több, hazafiúi önfeláldozó buzgósága legtöbb az egész körben: innen azon tisztelet és tekintély, melyben minden párt emberei előtt oly méltón állt.” – mondja Toldy Ferenc a magyar irodalomtörténet-írás atyja Kultsár Istvánról, akit Szegfű Gyula a magyar irodalom önzetlen napszámosának nevez. Mindkét megállapításból egy kis lekezelést érzünk. Megszokott, hogy mindig a tehetséget domborítsuk ki, azt istenítsük, – s ha bár egyre inkább elismerjük a munka értékét és megadjuk a megbecsülést a munkának is, ugyan ki irigyelné az „önzetlen napszámos” szerepét?

Ha pedig végigtekintjük Kultsár eredményekben is gazdag életét, szűkmarkúnak kell éreznünk ennek a két nagytekintélyű tudósaknak a megállapítását, – és őszinte megbecsüléssel kell néznünk erre a kitartó, lelkes emberre, aki végül is többet adott a magyar közművelődésnek, mint sok elismert tehetség tűzijátéka. (...)

12 évi tanársága alatt új tanítási módszerét, egyszerű, logikus előadását az ifjúság részéről nagy érdeklődés kíséri. Mint az ékesszólás tanárát más iskolákból is átjönnek meghallgatni. S ha tanítványa deák nyelven nem tudja magát kifejezni, megelégszik a magyar nyelvű felelettel. Szinte forradalmi újítások abban az időben. Révaival, a szigorúság és fegyelem emberével ellentétbe is kerül elvei miatt. (...)

Életcélja: a magyar nyelv, az irodalom és általában a magyarság művelődésügyének szolgálata (...). S ez az életcél teljes életét betöltő tartalom lett. Józan mértéktartását, széleskörű ismereteit, érzékét az anyagi ügyek iránt, az emberekkel való bánni tudását mind e cél érdekében veti be, és nem egyszer kockáztatja egész vagyonát, jövőjét, ha a nagy érdek szolgálata úgy kívánja. (...)

Még nevelő korában kapcsolatban áll az ország egész – sajnos szűk körű – irodalmi életével. (...)

1806-ban Pesten megindítja a Hazai Tudósításokat, amely eltérően az eddigi szokásoktól csak hazai ügyekkel foglalkozik kezdetben. Hírlapja az összes magyar törekvések szószólója lesz. (...) Az, hogy csak hazai híreket közölt, a lap fejlődésének elég súlyos akadálya volt, de irodalmi szempontból nem jelentett hátrányt, – csaknem az egész íróvilág

³ Nagydiósi Gézáné: Írói arcképek. Kultsár István. Könyvbarát, 1960. 339–341. old. A cikk megegyezik a Könyvtáros, 1960. 595-597. oldalán közölt írással.

közreműködött lapjában és a levelezők egész serege –, de a magyar olvasótábor joggal várhatott tájékoztatást az európai helyzet izgalmas eseményeiről. (...)

A Hazai Tudósításokban megkapta a főváros az első állandó magyar nyelvű újságját. (...) Ezzel Kultsár megfelelő munkaterületet kapott, a több száz olvasó pedig hetenként kétszer megjelenő értékes politikai, társadalmi és részben irodalmi lapot, amely kikristályosodási pontja lett a következő évek minden irodalmi törekvésének, s rendkívül fontos volt az irodalmi élet egysége szempontjából. (42 évig fennállt.)

A Hazai Tudósításokkal, majd változott címmel a Hazai és Külföldi Tudósításokkal kezdődik Kultsár életének legeredményesebb, de legnehezebb korszaka, amit nem az ifjúkor erőforrásaival, 46. életévétől 68 éves koráig küzdött végig. – Lapjába mindenki írhat, aki fellelkesítve a nemzeti érzéstől, adni akar valamit az irodalomnak. Valószínű, hogy épp ebből fakad az ellene felhozott kifogások legtöbbször. Az új magyar irodalom a nyelvújítási harc küzdelme után újabb és újabb küzdelmek színtere. (...) A neheztelések és szemrehányások lehettek néha indokoltak, de a császári hatóságok rosszakarata (pl. a Pesten készülő lap cenzúráját nem voltak hajlandók Pesten végezni, Budára kellett azt vinni; elképzelhető a nehézség, főleg a téli időben a hajóhid felszedése után), aztán a napóleoni háborúk gazdasági válságai, a szegényes előfizetői gárda, az állandó munkatársak hiánya mellett mégis el kell ismerni a nagy eredményeket elért szerkesztőnek és kiadónak legalábbis jó ösztönét. (...) Mindenesetre teljesítette a publicista feladatát az irodalommal szemben, és pedig akkor, amikor óriási nehézségekkel kellett megküzdenie, – s ezzel hírlapirodalmunk egyik megalapítója lett, lapja pedig az első hosszabb életű fővárosi magyar újság. (...)

Kiterjedt levelezését ismerjük; fordít, cikkez, versel, felszólal a nyelv és színház ügyében, kutat régi írárok, emlékek, könyvek után, így kerül birtokába az 1539-ből származó és a róla, mint tulajdonosról és első ismertetőjéről elnevezett rendkívüli értékű Kultsár-kódex. – 4000 kötetes szép könyvtárát szülővárosának, Komáromnak adja s egyben alapítványt is tesz a könyvtár továbbfejlesztésére.

A megjelenő magyar munkákat jelentősen támogatja. Sok művet saját költségén ad ki, vagy ha ezt nem teheti, nemegyszer tekintélyes példányszámot előfizet, hogy a kiadást ezzel is lehetővé tegye. Ezeket a könyveket aztán szétküldi előfizetőinek ajándékképpen. (...)

*

Hegedűs Ferenc: Kultsár István szombathelyi évei⁴

Komáromból 1789. szeptember 7-én indul el új állomáshelyére, ahol kitűnő minősítést mutat fel. A minősítés szerint kötelességét híven és szorgalmasan teljesíti. Beszél magyarul, latinul, németül, érti a francia, olasz, görög és szláv nyelveket.

Szombathelyen folytatja irodalmi tevékenységét. Már a következő évben megjelenik a szombathelyi Siess-nyomdában 48 lapos eposza: a Br. Laudon nándorfehérvári győzelme. (...)

Már ebben az írásban megnyilatkozik a későbbi újságíró és lapszerkesztő: témaként aktuális politikai eseményt dolgoz fel: a török elleni háború egyik jelentős sikerét, Belgrádnak, vagy mint akkor írták, Nándorfehérvárnak a visszavételét. Csak hát a műfajban erősen mellényúl: eposzt próbál dagasztani az alig egy esztendő előtti eseményből, amelynek megörökítésére csak két alkalmas műfaj lenne: a történelmi tanulmány, avagy ennek kevésbé igényes, vulgáris változata: a riport. A faji mellényúlás erősen meg is bosszulja magát: az eposz mint költői alkotás nem sikerül, mint riport pedig elhízott erő nélküli. Stílusa nehéz, darabos, nyelve annyira lapos, hogy a Zrínyi-sorok ellenére is inkább prózának, mint versnek hat. A történelmi vagy riporter hitelét pedig a sok római mitológiai rekvizitum és istenség

⁴ Vasi Honismereti Közlemények, 1991. 1. sz. 49–57. old.

szerepeltetése veszi el. Reménytelenné teszi a vállalkozást már maga az is, hogy az eposz hőse egy 73 éves osztrák tábornakszemély. Mi lett volna hősi, csodálművész, magával ragadó már akkor is egy podagrás osztrák generálisban? Még akkor is, ha Kultsár az invokációban magához Jupiterhez méri. Így bizonyos vakvágányra siklik nemcsak az eposz, hanem Kultsár egész költői ambíciója is. (...)

Van, aki arról is tud, hogy Kultsár színpadi jeleneteket is ír a tanulóifjúság számára. Ezek a jelenetek állítólag a tanulók előadásában a gimnázium ünnepélyein kerülnek színre. Sajnos, nemcsak a jelenetek nem maradtak rá az utókorra, hanem a rájuk vonatkozó részletesebb adatok sem. (...)

Örök időkre beírja Kultsár nevét Szombathely irodalom- és nyomdatörténetébe azzal, hogy az 1794. évben itt jelenteti meg a Siess-nyomda termékeként Mikes Kelemen Törökországi leveleit.

Kultsár nem tudhatja még, hogy a könyvvel a XVIII. századi magyar próza legsikerültebb remekét bocsátja a nyilvánosság elé. Habár a könyv legjellemzőbb és legvonzóbb újdonságát ő is észreveszi. (...) Kultsár előszava beszédes bizonyítéka jó ízlésének és kritikai érzékének. Még inkább megnő az értéke Kultsár tisztánlátásának, ha azt is tudjuk, hogy az egyetlen kortársi kritika, a bécsi Magyar Merkúré, éppen Mikes stílusát rója meg.

A Levelekben foglalt történelmi érdekességű adatokat is értékeli Kultsár, sőt a török szokások etnográfiai érdekű leírásait is. Előszava ezekre is felhívja a figyelmet.

Előszavának csak egy nagy hiányossága van: nem nyilatkozik arról, miképpen jutott a Levelek kézírata a birtokába. Ki tudná ma már megmondani: szerénysége tiltotta-e a nyilatkozást, avagy tilalom zárta-e le ajkait?

A szándékos, avagy Kultsárra parancsolt némaság aztán valóságos detektívmunkára kényszerítette irodalomtörténet-íróinkat.

Kultsár igen nagy követ hajított a magyar irodalomtudomány tavába Mikes leveleinek közzétételével. Nemcsak azzal, hogy homályban hagyta eredetüket, hanem magával a közzététel pusztja tényével. Hullámai attól kezdve, hogy Toldy Ferenc megteremti a magyar irodalomtörténet tudományát, jóformán egy századon át szakadatlanul gyűrűznek. (...)

Szombathelyen nagy örömet kelt a két humanitás-osztály visszaállítása: a város vezetősége hálaadó misét celebráltat a vártemplomban (...) A város vezetőségében a XVIII. század második felében tudatosodik tervek és tetteket is sugallóan a város római kori nagyságának emlékezete. A hajdani nagyság tudata addig is élt, de a nosztalgikus vágyakozáson túl nem aktivizálódott. A gimnázium létesítése az első lépés, amellyel a város ki akar törni a sokszázados tespedés, szegénység és szürkeség burkaiból. Ezért szomorúság forrása hát a gimnázium megcsónkítása és ezért ünnep, mégpedig a fejlődés, az áhított és álmodott nagyság új reménység rügyeit kizöldítő ünnep a gimnázium teljessé tételének a napja. (...)

Az ünnepelt iskolának Kultsár István a rangelső tanára. Ő tanítja a legmagasabb osztályt, a retorikát. 1790-ben még a Laudon-eposzra is rányomatja, hogy „szerzette Kultsár István a szombathelyi királyi iskoláknál a széptudományok öregbik királyi tanítója”. 1794-ben a Mikes-levelek címlapján már csak „az ékesszólásnak tanítója” foglalkozásának a megjelölése. (...) 1793-ban új iskolával gazdagodott Szombathely: a két évfolyamú bölcséleti iskolával. Kultsár is szeretett volna bekerülni a tanári karába; a kinevezés nemcsak rang-, hanem fizetésemelést is jelentett volna. (A líceum tanárainak évi 500 forintot fizetett, a tanárok fizetését magára vállaló heiligenkreuzi cisztercita apát.) Ám hiába pályázott: a heiligenkreuzi apát nem terjesztett elő világi pályázót a helytartótanácsnak kinevezésre, csak papokból álló tanári kart alakított ki. (...)

A későbbi írások közül jó néhány testi mivoltában is elének eleveníti. Megtudjuk ezekből, hogy középtermetű volt. „... nemes tekintettel ült fel naponként tanítói székébe, arca

csinos és válogatott öltözete” – tudósít egy másik. „Eleven nagy szeméből lelkesedés sugárzott, magas homloka mögött hazafias gond honolt.” – olvassuk a harmadikban.

*

Tóth Péter: A szombathelyi tudós tanár⁵

A komáromi származású literátor nem tanárként, hanem könyvkiadóként, újságszerkesztőként vált ismertté. Csupán néhány évig élt Szombathelyen. Bár több városban is tanított, viszonylag rövid időt töltött a katedrán. (...)

Pályája a XVIII. század második felében indult. (...) Kultsár egész működése szorosan összefügg korának politikai, művelődési, nyelvi szellemével és igényeivel. (...)

Kultsár Istvánt 1789 augusztusában helyezték át szülővárosából a szombathelyi gimnáziumba. A település nem sokkal azelőtt vált püspöki székhellyé (1777). Szily János, a város távlatos gondolkodású püspöke komoly építkezésekbe kezdett; sokat tett a modern város kialakításáért. (...) A nemrégiben alapított gimnázium mellett kezdeményezte a papi szeminárium megindítását, és támogatta a líceum felállítását. Neki köszönhető a Siess-féle nyomda idehívása is. Kultsár e fejlődésnek induló városka ötosztályú gimnáziumában lett a széptudományoknak öregbik tanítója. Az áthelyezésekor 29 éves tanárnak az oktatás mellett szépírói tervei is voltak. Ennek első szerény eredményei közé tartozott a Br. Laudon nándorfehérvári győzelme című kötete. A helyi nyomdában megjelentetett alig félszáz oldalas „kiseposz” a közelmúlt eseményeit dolgozta fel, és sem témájával, sem esztétikai értékeivel nem emelkedett ki korának hasonló típusú alkotásai közül. Kultsár a könyv megjelenése után csaknem teljesen felhagyott a szépirodalmi kísérletekkel. Bár később is írt néhány alkalmi verset, figyelme elsősorban a publicisztika felé fordult. Megváltozó tevékenységének másik területe – a kor igényeivel összhangban – a könyvkiadás lett. Ezt megelőzően eredménytelenül pályázott a szombathelyi bölcséleti líceum tanári állására. A rangemelkedéssel járó kinevezés a felettesek döntése miatt megghiúsult. A város püspöke ugyanis következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy a líceum oktatói szerzetesek, vagy világi papok legyenek. (...) Tudománytörténeti szempontból érdemes utalni arra, hogy kik tanítottak ez idő tájt Szombathelyen. Kultsárral szinte egyszerre helyezték ide Czinke Ferencet, aki rövid szombathelyi tartózkodását (1789–1793) követően 1807-től Révai Miklós katedráját foglalta el a pesti egyetemen. (...) A filozófiai líceum oktatói közül mindenképpen ki kell emelni Kresznerics Ferencet, aki kisebb megszakításokkal 1793 és 1812 között volt a mathesis professzora.

A XVIII. század végétől kezdve egyre növekedett az érdeklődés a nemzeti múlt, és azon belül az irodalom és nyelv iránt. Ekkor kezdték filológiai értelmezéssel kiadni a nyelvemlékeket. (...) Az értékeket mentő és tudatosító kiadók sorába tartozott Kultsár István is. Elsőként a kalandos úton hazatért Mikes-kéziratokat gondozta; és ezekből a Törökországi leveleket Festetics György anyagi támogatásával 1794-ben Szombathelyen megjelentette. (...) A szöveggondozást is végző kiadó egy rövid előszóban sorolja fel vállalkozásának indítékait. (...) A rodostói száműzött érdemeinek felsorolását követően Kultsárnak egy kényes történeti-politikai kérdést is érintenie kell. Állásfoglalásra kényszerül ugyanis a Rákóczi-féle szabadságharccal kapcsolatban. Nem rokonszenvezhet nyíltan a rebellekkel (ezt a cenzúra amúgy is törölné), ugyanakkor vélhetően nem is akarja mindenestül megtagadni az ellenállás hagyományát. (...) Tartózkodó véleményét Benkő József történeti munkája mellett olasz,

⁵ Tóth Péter: Kultsár István 1760-1828. In: Szombathelyi tudós tanárok. Szerk.: Köbölkuti Katalin, Szombathely. 1998. 13-37. old.

latin, német, francia nyelvű históriákból kiválasztott idézetekkel, hivatkozásokkal igyekszik elfogadhatóvá tenni.

1795 végén Szily püspök kezdeményezésére a gimnázium és a líceum közös igazgatóját, Zarka Károlyt, illetve két tanárát, Kultsár Istvánt és Grienscheck Ignácot is megrovásban részesítették. (...) Kultsárt, a II. humanitás professzorát „gyanús érintkezései miatt”, kollégáját pedig a kávéház gyakori látogatásáért marasztalták el. A fegyelmi ügy következménye az lett, hogy Kultsárnak 1796-ban el kellett hagynia Szombathelyt, Esztergomba helyezték át. (...) Akármilyen volt is az indok az tény, hogy Kultsár egy rövid időszakot Révai Miklóssal együtt a Duna-parti városka gimnáziumában töltött. Szombathelyi kapcsolatai nem szakadtak meg: Kresznerics Ferencsel levelezett, az általa szerkesztett Hazai Tudósításokban több-kevesebb rendszerességgel Vas megyei híreket is közölt.

Az Esztergomból is eltanácsolt Kultsár rövid idő múlva a Festetics család nevelője lett. Sikeres állásszerzését feltehetően egykori szombathelyi tanártársa, Kresznerics Ferenc is támogatta. Magántanítói munkája közben sem mondott le könyvkiadói terveiről. (...) Ekkoriban készítette elő Ludwig Albrecht Gebhardi hannoveri történész művének (...) magyar nyelvű kiadását. A kötetet beharangozó híradásban legfőbb céljaként az ifjúság ébresztését említette. (...)

A Magyar história közelgő megjelenésének hírért a kortársak közül sokan üdvözölték. Csokonai Vitéz Mihály lelkes hangú levélben fejezte ki érzéseit: „Nemes szívű magyartársom! Mely öröm fogta el ködbe borongó lelkemet, mint öleltem becses emlékezeted (...) midőn újságainkban olvastam, hogy Gebhardinak magyar históriáját, ama becses könyvet, magyarinkkal megismertetni szándékozol, azt én e levelemben ki nem mondhatom.” Kultsár ezt követően számos levelet váltott a költővel. Tájékoztatta a fordításkötet kiadásának előrehaladásáról, később pedig saját tervei mellett több alkalommal is szóba hozta barátjának műveit. (...)

Kultsár a Gebhardi-kötet sikerét nem bízta kizárólag a nyomtatott híradásra. Barátaikhoz írott leveleiben személyes jóindulatukat és a mű ajánlását, terjesztését kérte. Ebben a korszakban amúgy is jellemző volt, hogy a szerzők hasonló szívességet felajánlva, a hivatalos könyvkereskedőket megkerülve – ismerőseikhez fordultak segítségért. (...)

A Gebhardi-féle história kiadása után egy újabb kötet megjelentetését készítette elő. Tervezett, beharangozott Krónikáját (...) régi kéziratokból, levelekből szeretne volna megszerkeszteni. A siker érdekében a kor egyik legjelentősebb kézirat- és könyvgyűjtőjével, Jankovich Miklóssal is felvette a kapcsolatot. Nagyszabású terve azonban az Eredeti történetírók kiadásával együtt torzó maradt. Könyvkiadói és irodalompártoló elszántsága a felmerülő akadályok ellenére töretlen volt, ugyanakkor a történelemből inkább a nyelvészet és a szépirodalom felé fordult. Szellemi ösztönzéssel és anyagi támogatásával járult hozzá többek között Teleki László, Kis János, Baróti Szabó Dávid, Beregszászi Nagy Pál, Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László egy-egy kötetének kiadásához. (...) Említésre méltó az is, hogy mint a Magyar Nemzeti Teátrum igazgatója kapcsolataival, felhívásaival és pénzzel is segítette a nehéz helyzetben lévő magyar színjátszást. (...) Kultsár hamar felismerte, hogy a magyar nyelvű színjátszás ügyét tartósan csak az állandó közház révén lehet megoldani. A tekintéllyel, hatalommal és kapcsolatokkal is rendelkező szerkesztő a sajtót hívta segítségül. Rövid időn belül két felhívása is napvilágot látott. Az első – Hazafiúi javallás magyar nemzeti teátrum építéséről címmel – 1814-ben adta ki. A szerző hatásos érveléssel fejtette ki véleményét a színházak hasznáról. Ennek során szólt a nyelv és a színjátszás kapcsolatáról is. Gyakorlati érzékét jól példázza az a logikus levezetés, amelyben az állandó közház megteremtésének főbb lépéseit sorolja fel. (...) Második kiáltványa (Buzdítás a nemzeti teátrum felépítésére) 1815 tavaszán hagyta el a nyomdát. A hatoldalas felhívás az értelmi meggyőzés mellett az érzelmi hatáskeltés számos elemét is sűríti. A megfogalmazás ezúttal is tudatos szerkesztői, illetve retorikai gyakorlatra vall. (...)

Sorsszerűnek is tekinthetjük, hogy Kultsár szép tervei – akárcsak a leendő Akadémiára vonatkozó látomása – túlságosan koraiak voltak; egyelőre még nem találtak gazdasági erővel rendelkező támogatókat. A nagy tervező sem a Nemzeti Színház megnyitását, sem a Magyar Tudós Társaság létrejöttét nem érthette meg. (...)

A XVIII. század végén megindult magyar nyelvű újságok és szépirodalmi lapok – kevés kivételtől eltekintve – kérészéletű vállalkozások voltak. Egyszerre sújtotta őket a cenzúra és az érdektelenség (a Mindenest Gyűjteménynek 137, az Urániának 142, a Magyar Hírmondónak alig több mint 300 előfizetője volt). Művelődéstörténeti, nyelvészeti, irodalmi jelentőségük azonban jóval meghaladta példányszámukat és élettartamukat. Hasábjaikon folytak a nyelvújítási harc első pengeváltásai (...). Kultsár ehhez az akadályoktól sem mentes szellemi megújuláshoz tevékenyen járult hozzá. 1804-ben díjat tűzött ki az alábbi kérdésre: Mennyire ment már a magyar nyelv kiműveltetése? A pályázat kiírója jó érzékkel választott témát: az ortológia és neológia vitájában addig ugyanis jobbra a vagdalkozások, a személyeskedő támadások voltak jellemzőek a megalapozott érvelések helyett. A beérkezett 18 magyar, 2 latin és 1 német nyelvű dolgozat Kultsárt igazolta. A jutalmazó maga is jutalmazottá vált, hiszen az értekezések elbírálása során számos nyelvessel, íróval került személyes kapcsolatba. Közéjük tartozott Kazinczy is, aki emelkedett hangú levélben dicsérte a kérdések kihirdetőjét (...).

Kultsár 1805 decemberében egy nagyobb vállalkozást is útjára indított. Nyilvánosságra hozta, hogy Hazai Tudósítások címmel újságot jelentet meg. Hirdetésében szólt a lap tervezett témáiról, amelyek között szerepeltek az egyházi és világi hírek, az új könyvek, a kulturális események, a találmányok, a nagy tekintélyű emberek életéről és haláláról szóló tudósítások és végül „A magyar ékesenszólásnak mind verses, mind folyóbeszédű példái. A magyar szóknak, szójárásoknak és kifejezéseknek különösségeik.” A hetente kétszer megjelenő újságlevél fő céljaként a hazafiúi érzés terjesztését és a nemzeti lélek felelevenítését nevezte meg. (...)

A Hazai Tudósítások, ha nehezen is, de 1806 nyarán megindult. (...) Az olvasók – beleértve a magyar irodalom vezető képviselőit is – várakozva, kíváncsian fogadták a lapot. A széphalmi mester kezdetben az ízlésformálás lehetséges eszközét, a nyelvi ismeretterjesztés fórumát sejtette az új sajtótermékben. (...) Alig telt el néhány hónap, és megszólaltak a fanyalgó hangok. A sokfelől szorongatott szerkesztő elveit és gyakorlatát többen támadták. (...) Az újság az enyhülő politikai nyomásnak köszönhetően tartalmi szempontból némiképp átalakult. 1808-tól Hazai és Külföldi Tudósítások címen jelent meg.

Kultsár újságlevelei sajátos szint képviselnek a magyar periodikák világában. Az egyes számok, cikkek színvonala meglehetősen vegyes volt. Egymást követték a fontos és sokadrangú eseményekről szóló beszámolók; egy-egy hír olykor több hónapos késéssel jelent meg. A közölt írások java név nélkül, olvasói levélként, híradásként látott napvilágot. A cikkek alatt sok esetben csak a szerzők betűjegye áll; kilétük gyakran felderíthetetlen. A szerkesztő-kiadó esetenként átfogalmazta, rövidítette a tudósításokat; eközben egységes helyesírást törekedett. Hosszabb-rövidebb ideig a lap munkatársai közé tartozott Ungvárnémeti Tóth László, Horvát István és Beregszászi Nagy Pál, sőt egy darabig Kölcsény Ferenc is. (...)

Kultsár neve 1806 táján nem csupán a Hazai Tudósítások miatt szerepel gyakran a kortársak levelezésében. Legalább ilyen súllyal esett latba az egyetemi „magyar szék”, azaz a magyar tanszék ügye. (...) A következő hónapokban többször is változik a jelöltek, önjelöltek sorrendje. Horvátot, Virág Benedeket és másokat megelőzve hol Czinke Ferenc, hol Kultsár István kerül az első helyre. Hallomások, rosszindulatú pletykák, találgatások követik egymást a levelekben (Kultsár időközben ismét fekete báránnyá változott). (...)

Kultsárt nem törte meg a vereség. A sikertelen pályázatot követően kiadói vállalkozását szerette volna tovább bővíteni. Melléklapokkal (a Neuwieder Zeitung magyar

fordítása; Gazdaságbéli Gyűjtemény) és folyóirat-kiadási tervekkel (Lehel Kürtje) foglalkozott. 1809-ben hosszabb külföldi útra indult; eljutott Stájerországba, Svájcba és német földre. Útja során a nyugat-európai lapkiadási gyakorlattal is megismerkedett. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1817-től tovább bővült a Hasznos Mulatságok című mellékklappal. A néhány lapos kis füzet témakörei hasonlóképpen vegyesek voltak. (...) A lapban kitüntetett helyet kaptak a nyelvről, az irodalomról, a színházról, általában a nemzeti kultúráról szóló írások. Gyakoriak voltak a hazai iskolákkal kapcsolatos beszámolók, ismertetések, statisztikák.

Az újság szépirodalmi termése rendkívül eklektikus. Nagy számban fordultak elő benne értéktelen alkalmi költemények (halottbúcsúztatók, beiktatási köszöntők stb.), de ugyanítt olvasható volt például Kazinczy, Berzsenyi, Ungvárnémeti Tóth László és Vitkovics Mihály néhány verse is. Rendszeresen helyet kaptak a friss irodalmi hírek, művészeti beszámolók, felhívások. (...) A korszellem hatását és egyúttal annak formálást is példázzák a lapban közölt népdalok. (...) A szerkesztő szívesen jelentetett meg oktató mondásokat, szállóigéket, találós kérdéseket, közmondásokat. Olykor más népek folklórából is adott szemelvényeket. (...) Gyakoriak voltak a hazai és külföldi vonatkozású zenei ismertetések. Böven akadt közöttük szerzői életrajz, figyelemkeltő beszámoló, illetve a hangszerek eredetével vagy a műfajokkal foglalkozó cikk. A nemzeti elkötelezettség ezekben a tudósításokban is tetten érhető. (...)

Az európai kitekintés példáiként említhetők a Mozarttról, Telemannról, Haydnról, illetve Byronról, Herderről, Euripidészről, és Kotzebue-ról stb. közölt életrajzi adatok, érdekességek, megemlékezések. Ide tartoznak a klasszikus irodalomból (Homérosz, Szappho, Ovidius, Horatius stb.) közölt fordítások is. A Magyar Nemzeti Teátrum egykori igazgatója később sem lett hűtlen a színpadhoz. Lapjában számos tudósítást, felhívást jelentetett meg a hazai és a külföldi színházakról, színjátékokról. (...)

Kultsár és Kazinczy kapcsolatának korai szakaszáról már szoltam, most részletesebben követem nyomon azt, hogy miként és miért alakult át az egykori barátság. Az eddigiekből kitűnt, hogy a széphalmi irodalomszervező lelkesedése nem volt töretlen a Pesten élő szerkesztő-kiadó vállalkozásával kapcsolatban. Kezdeti rajongását hamar felváltotta a gyanakvás; később pedig az ironikus távolságtartás mellett megbélyegző ítéleteket is megfogalmazott. Leveleiben gyakran nyilatkozott a Hazai Tudósításokról és kiadójáról. Tisztában volt azzal, hogy az újságnak milyen ízlésformáló szerepe lehet, emiatt féltette a nyelvújítás és a stílusmegújulás eredményeit a hagyományörző „nehézkész ízlésű” szerkesztőtől. (A lapban több írás is megjelent a neológia vélt, illetve valódi túlzásairól.) (...) Nem nézte jó szemmel a szerkesztő növekvő hatalmát. (A Hazai és Külföldi Tudósításoknak a magyar viszonyokhoz mérve viszonylag állandó, kb. 800 fős előfizetői tábora volt. Azok is megrendelték, olvasták, akik rendre támadó hangon írtak róla. A szerkesztő természetesen kevesellte az olvasók számát, de maga is tisztában volt vele, hogy a sajtónak hatalma van.) Mindezek mellett a Kazinczy-levelezésben egy ideig előfordultak kedvezőbb minősítések is. (...) Kisebb-nagyobb fenntartásaikat nem titkolva mások is sorra beszámoltak Kultsárnál tett látogatásairól. Általuk jutott el a hír Széphalomra: a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztője – Lehel Kürtje címen – új kiadványt szeretne megjelentetni. Kazinczy nem késett az ironikus válasszal. Több levelében is szóvá tette a szerencsétlennnek tartott címválasztást. Kultsárt egyre inkább műkedvelő különként értékelte. (...) Aggodalommal nézte, hogy a lapkiadót szoros kapcsolatok fűzték a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjéhez. Kultsárnak néhány írása meg is jelent a kor vezető tudományos folyóiratában. (...) Kazinczy olykor ugyan értékelte ellenfelének egy-egy tettét, utólag elismerte részigazságait, de leveleiben inkább sárdobálásnak, a gúnyolódó távolságtartásnak és megbélyegzésnek lehetünk tanúi. (...) Az igazsághoz tartozik, hogy Kultsár sem maradt adós. Újságleveleiben több bíráló megjegyzés is megjelent a széphalmi irodalmárral kapcsolatban. (...)

Kultsár szenvedélyes könyvbarát volt; minden alkalmat megragadott, hogy további kötetekkel, kéziratokkal gazdagítsa gyűjteményét. A később róla elnevezett kódexet vallomása szerint egy kótyavetyén vásárolta meg (...), később pedig ő ismertette a Hasznos Multságokban. Újságjaiban gyakran közölt híreket régi könyvekről, nyelvemlékekről, könyvtárakról.

Röviddel halála előtt több ezer kötetes könyvtárát szülővárosának, Komáromnak ajánlotta föl. (...) Felajánlását serkentő példának szánta, és csakúgy, mint a könyvkiadással, a lapokkal vagy a színházzal kapcsolatban, itt is felhívta a figyelmet a nyugat-európai gyakorlatra, ahol a nagyvárosokban tekintélyes közkönyvtárak állnak a polgárok rendelkezésére. (...)

A XVIII. század második felétől kezdve számos magyar gondolkodó dédelgette a létrehozandó Tudós Társaság tervét. Bár Bod Péter, Bessenyei György, Révai Miklós, Decsy Sámuel, Sándor István és Péczeli József elképzeléseiben jócskán akadtak különbségek, legfontosabb faladatként mindannyian a magyar nyelv ápolását nevezték meg.

Kultsár mindvégig töretlen híve volt az akadémiai eszmének. 1804-es pályázatában, pesti irodalmi szalonjában és végrendeletében is szóba került az Akadémia ügye. 1827-ben a nádor őt is jelölte abba a bizottságba, amelynek a feladata a Magyar Tudós Társaság alapelveinek és szabályzatának kidolgozása volt. Az idős és beteg Kultsár meghatódva fogadta a felkérést. (...) Az egyházi méltóságokból, közéleti személyiségekből, írókból álló tekintélyes testület 1828 tavaszán kezdte meg munkáját. Ebben ő már tevékenyen nem vehetett részt.

*

Sas Andor: Schelling-követő magyar természetfilozófusok a romantikus Jénában⁶

A német romantikusok jénai körének jelentőségét nem annyira költői alkotások biztosítják, mint inkább az úgynevezett romantikus program, melynek szociális és erkölcsi, hitbeli és tudományos vonatkozásai vannak. A nők emancipálódása, a vallás és az erkölcs individuális felfogása, a természettudományoknak és a világnézetnek költői metaforákkal való átszövése – mindez lelkes támogatókra talált a jénai csoport tagjaiban. Nemcsak esztétikai kultúrát akarnak teremteni, hanem a költészetet eszköznek tekintik az emberiség átalakítására. A filozófia és a költői munkásság között hidat ver a természetfilozófia (...). Schelling bölcelete átszellemíti a szervetlen természetet s az egész mindenséget egyetlen művészi organizmusnak tekinti. E világfelfogás teljesen megnyerte Goethe rokonszenvét. (...)

A magyar bányaművelés mindenkor elevenen tartotta hazánkban a mineralógia és a geológia kérdései iránt való érdeklődést. A XVIII. század végén pedig az ásványtannak és a geológiának tudós művelői és lelkes hívei vannak Jénában, s ezek számos magyart vonzottak ide, akik ezután megismerkednek a természetbölcelet eszméivel is. (...)

A társaság évkönyveit lapozva azt látjuk, hogy e nemzetközi tudományos egyesületben nagy számmal találhatók magyarok. Papok és mágánások, tanárok és írók érdeklődtek tőlünk a mineralógia haladása iránt. A tiszteleti tagok sorában Goethe neve Gömöry János csetneki magyar úré és Genersich késmárki tanáré után következik. Tagja a társaságnak Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Aranka György, Szabó Dávid, Kultsár István, Földi János. Körülbelül százra rúg a magyar tagok száma s ez figyelemre méltó jelenség az akkori sivár közviszonyok idején: a kérges felszín alatt íme meleg kulturális áramlatok lappangnak.

⁶ Egyetemes Philológiai Közlöny, 1914. 674-679. old.